

УДК 349.41:349.42:349.6

НАУКОВІ І НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ АГРОЛАНДШАФТУ ОБ'ЄКТОМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

**М.А. ДЕЙНЕГА, кандидат юридичних наук,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

Анотація. У статті розкрито правову природу агроландшафту, досліджено наукові підходи до визначення агроландшафту об'єктом правового регулювання, проаналізовано зміст нормативно-правових актів вітчизняного й міжнародного законодавства, що розкривають правовий режим агроландшафту.

Ключові слова: ландшафт, агроландшафт, об'єкт правового регулювання

Екологічно необґрунтовані підходи до використання земельних ресурсів у сільському господарстві з метою одержання високих економічних показників призвели до деградації сільськогосподарських угідь, втрати родючості ґрунтом як незамінного ресурсу у сільському господарстві. Захист земель сільськогосподарського призначення від негативних наслідків антропогенної діяльності є надзвичайно актуальним питанням сьогодення і вимагає нових поглядів на вирішення цієї проблеми у контексті сталого розвитку землекористування. На реалізацію даного принципу мають бути спрямовані заходи посиленої правової охорони сільськогосподарських угідь, які виконують функцію стабілізації агросфери як екологічної системи, у поєднанні з ландшафтним підходом до сільськогосподарського землекористування. У зв'язку з тим, що правова природа агроландшафтного використання земель є малодослідженою проблематикою у науковій літературі і недостатньо врегульованою на нормативно-правовому рівні, актуальність теми не викликає сумнівів. Нагальність дослідження полягає у тому, що вивчення агроландшафтного використання земель як інструменту охорони земель сільськогосподарського призначення є перспективним і таким, що відповідає сучасним викликам та тенденціям розвитку аграрного, земельного й екологічного права.

Метою статті є розкриття правової природи агроландшафту, дослідження наукових підходів до визначення агроландшафту об'єктом правового регулювання, аналіз змісту нормативно-правових актів вітчизняного та міжнародного законодавства, що розкривають правовий режим агроландшафту.

Спроби дослідити правову природу агроландшафту зокрема й ландшафту взагалі, з'ясувати їх значення у системі правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин мали місце у наукових працях

В.І. Андрейцева, І.А. Бриньке, С.В. Єлькіна, П.Ф. Кулинич, О.В. Лозо, В.В. Носіка, М.В. Шульги та деяких інших вчених.

Термін «агроландшафт» має грецько-німецьке походження і представлений трьома складовими – *agro*, *land* та *schaft*. Частина *agro* походить від грецького слова *agros* – поле, сільськогосподарський. У німецьке значення *land* вкладається поняття чітко визначеної ділянки земної поверхні. Суфікс *schaft* у німецькій мові має значення взаємозв'язку, взаємозалежності, поєднання. Отже, сумація вихідних значень слів *agro*, *land* та *schaft* характеризує «агроландшафт» як чітко визначену земельну ділянку сільськогосподарського призначення з упорядкованими на ній елементами.

Концепція визнання ландшафту об'єктом правового регулювання і необхідність його охорони почала розвиватися ще за радянських часів. У 1983 р. було зроблено першу спробу розкрити юридичний зміст «ландшафту». І.А. Бриньке, досліджуючи сутність правового режиму ландшафтів, розглядала юридичне поняття, загальну характеристику правового режиму, організаційно-правові форми ландшафтів, що потребують особливої охорони. На думку науковця, особливо охоронювані ландшафти – це сукупність визначених законом територій (ділянок) суші і вод, які представлені взаємодіючими природними або природними й антропогенними компонентами, що відрізняються типовістю або мальовничістю, охоронюваних державою у цілях науки, освіти, культури і рекреації, на яких спеціальними правовими заходами, що виражаються у поширенні на ці ландшафти заповідного режиму, заборонені або обмежені всі або деякі види інтенсивного господарського використання [2, с. 83].

У вітчизняній науці аграрного, земельного та екологічного права проблема визнання ландшафту об'єктом правового регулювання тільки починає обговорюватися. У наукових працях термін «ландшафт» пояснюється за допомогою різних точок зору. В.І. Андрейцев, В.В. Носік, М.В. Шульга розкривають зміст поняття «ландшафт» через характеристику юридичного значення землі як національної цінності [1, с. 156], об'єкта права власності Українського народу [8, с. 496–497], найважливішої складової частини навколишнього природного середовища [10, с. 96]. Так, В.І. Андрейцев вважає ландшафти комплексними об'єктами законодавства і наголошує, що національна цінність землі полягає в невичерпності її властивостей для задоволення матеріальних, духовних, естетичних, пізнавальних, оздоровчолікувальних, рекреаційних, історико-культурних та інших потреб, формування природних і природно-антропогенних ландшафтів [1, с. 156].

При цьому, як зазначає С.В. Єлькін, наведені точки зору вищевказаних науковців щодо визначення ландшафту в цілому не розкривають його юридичних ознак. З огляду на те, що поняття «ландшафт» у правовому значенні – це закріплені в законі фізичні та юридичні ознаки ландшафту, а також правомочності суб'єкта права щодо ландшафту, де фізичні ознаки будуть об'єктивними чинниками, що безпосередньо вплинуть на визначення специфіки правового режиму ландшафту, відсутність яких не дає можливості сформулювати визначення ландшафту як правової категорії [5, с. 263].

У 90-х рр. ХХ ст. набула поширення концепція агроландшафту. Її основоположниками були вчені-природознавці В. Бураков, М. Лопирев, Ф.

Мільков, В. Николаєв, О. Тараріко. За визначенням Ф. Мількова та В. Николаєва, агроландшафт – це природно-антропогенна геосистема, яка сформувалася і функціонує при тривалій взаємодії сільськогосподарського виробництва та природного середовища [9, с. 142]. О. Тараріко розглядає агроландшафт як природно-антропогенну систему, яка є об'єктом сільськогосподарської діяльності і водночас середовищем життєдіяльності людини, а також формування агрофітоценозів [4, с. 15].

Серед вчених-юристів одним із перших обґрунтував постановку питання про доцільність виділення агроландшафтів (поряд із ґрунтами та їх родючістю) в окремий об'єкт правової охорони земель сільськогосподарського призначення П.Ф. Кулинич. Науковець визначає агроландшафт не лише як земельний ресурс, а й як територію земель сільськогосподарського призначення з наявною на ній сукупністю природних і штучно створених компонентів, які становлять єдине ціле, знаходяться між собою в оптимальному кількісному співвідношенні, що визначено законодавством, а також нову екологічну та виробничу якість [6, с. 145–146].

В.І. Андрейцев звернув увагу на таку прогалину у законодавстві, як відсутність спеціальних норм, що визначали б особливості правового режиму агроландшафтів [1, с. 71]. Необхідним також вбачається внесення змін до земельного законодавства, які б визначали агроландшафт як самостійний об'єкт правового регулювання у сфері раціонального використання сільськогосподарських земель [3, с. 266].

Правовим оформленням термін «ландшафт» зобов'язаний Всеєвропейській стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.). Відповідно до неї країни Європейського співтовариства узяли на себе зобов'язання істотно зменшити загрозу біологічній і ландшафтній різноманітності в Європі, частиною якої є й Україна. Стратегія була запропонована Маастрихтською декларацією «Про збереження природної спадщини Європи» (1993 р.), в основу якої були покладені Бернська конвенція, Європейська стратегія охорони природи (1990 р.), підсумки Добржиської і Люцернської конференцій Міністрів охорони довкілля (1991 та 1993 рр.) та Конференції ООН з питань довкілля та розвитку (1992 р.) тощо.

Тенденція збереження ландшафтів на рівні міжнародного законодавства знайшла подальше відображення в Європейській ландшафтній конвенції, яка була прийнята 20 жовтня 2000 року. Її мета – захист, регулювання та планування європейського ландшафту (природних, сільських, міських і периферійних територій, звичайних, зруйнованих ландшафтів і тих, що знаходяться у хорошому стані), організація співпраці між європейськими країнами з питання ландшафту. Під «ландшафтом» згідно з конвенцією слід розуміти територію, як її сприймають люди, характер якої є результатом дії та взаємодії природних та/або людських факторів, а під «охороною ландшафту» – діяльність щодо збереження та підтримання важливих або характерних рис ландшафту, яка виправдовується його спадковою цінністю, зумовленою його природною конфігурацією та/або діяльністю людей. Слід наголосити, що конвенцією охоплено природні, сільські, міські та приміські території, разом із землями, внутрішніми водами та морськими акваторіями.

У національному законодавстві детальні норми щодо визначення юридичної природи, правових аспектів використання й охорони ландшафтів були визначені ще в актах колишнього СРСР: ГОСТ 17.8.1.02-88 «Охорона природи. Ландшафти. Класифікація» та ГОСТ 17.8.1.01-86 «Охорона природи. Ландшафти. Терміни та визначення». Згідно з визначеними стандартами поняття «ландшафт» розкривається як «территориальная система состоящая из взаимодействующих природных или природных и антропогенных компонентов и комплексов более низкого таксонометрического ранга». Стандартами проведено класифікацію ландшафтів за різними критеріями, а саме: за природними або антропогенними факторами формування; функціями, що виконує ландшафт; стійкістю до антропогенного навантаження; ступенем зміни; природною, історико-культурною та археологічною цінністю. Зокрема, за критерієм фактора формування ландшафти поділяються на природний («ландшафт, що складається з взаємодіючих природних компонентів і формується або сформувався під впливом природних процесів») та антропогенний («ландшафт, що складається з взаємодіючих природних компонентів і антропогенних компонентів, формується під впливом діяльності людини і природних процесів»). Останні, у свою чергу, згідно з соціально-економічними функціями ландшафту («виконання ландшафтом заданої соціально-економічної ролі, направленої на задоволення тієї або іншої потреби суспільства») поділяються на наступні основні види: сільськогосподарські, лісогосподарські, водогосподарські, промислові, ландшафти поселень, рекреаційні, заповідні й такі, що наразі не використовуються. Сільськогосподарський ландшафт – це ландшафт, що використовується для цілей сільськогосподарського виробництва, формується і функціонує під його впливом.

Відповідно до рекомендації Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.) щодо питання формування Всеєвропейської мережі як єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту Верховною Радою України Законом України від 21 вересня 2000 р. затверджена «Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки», відповідно до якої 24 червня 2004 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про екологічну мережу України». 17 червня 2004 р. Україна приєдналася до Європейської ландшафтно-конвенції. 7 вересня 2005 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Європейської ландшафтно-конвенції».

Національне законодавство України визначає правовий режим природних ландшафтів як невід'ємної частини екологічної мережі нашої країни, який законодавчо регламентований лише щодо земель природно-заповідного фонду і меншою мірою – щодо інших різновидів ландшафтів. Лише у ст. 1 Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. сформульовано визначення агроландшафту як ландшафту, основу якого становлять сільськогосподарські угіддя та лісові насадження, зокрема лісосмуги та інші захисні насадження.

Верховною Радою України 14 червня 2011 р. було прийнято за основу проект Закону України «Про ландшафти», спрямований на забезпечення

охорони, регулювання та планування ландшафтів. Згідно з проектом Закону ландшафт визначено як цілісний складний природно-територіальний (географічний) комплекс, який є результатом дії та взаємодії природних та/або антропогенних факторів та складається із взаємодіючих природних або природних та антропогенних компонентів і комплексів більш низького таксономічного рангу. Проект Закону сформулював цілі та принципи правового регулювання планування й охорони ландшафтів, правові аспекти державного регулювання, систему правових заходів у сфері охорони ландшафтів тощо. Однак 15 березня 2012 р. проект Закону України «Про ландшафти» було відхилено як такий, що «не відповідає Конституції України, базовим законодавчим актам у сфері охорони навколишнього природного середовища, не забезпечує комплексного врегулювання окреслених питань та не впроваджує принципово нових підходів до охорони ландшафтів».

Отже, агроландшафт – це комплексний об'єкт правового регулювання земельного, екологічного та аграрного права, що являє собою природно-антропогенну систему, основа якої – це землі сільськогосподарського призначення з наявною на них сукупністю природних і штучно створених компонентів, що становлять єдине ціле, та яка використовується для цілей сільськогосподарського виробництва, формується й функціонує під його впливом.

Список літератури:

1. Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України : актуальні проблеми практичної теорії : моногр. / В.І. Андрейцев. – К. : Знання, 2007. – 445 с.
2. Бриньке И.А. Правовая охрана ландшафта в Латвийской ССР : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / И.А. Бриньке. – Рига, 1983. – 211 с.
3. Дударев Д.С. Правове регулювання районування земель як основи агроландшафту : стан та перспективи / Д.С. Дударев // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2011. – Т. 24 (63). – № 1. – С. 262–267. – (Серия «Юридические науки»).
4. Екологічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : А.В. Толстоухов (головний ред.) та ін. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. – Т. 1 : А–Е. – 432 с.
5. Єлькін С.В. Правове регулювання ландшафтного використання та охорони земель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / С.В. Єлькін. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2012. – 247 с.
6. Кулинич П.Ф. Агроландшафт як об'єкт правової охорони / П.Ф. Кулинич // Проблеми законності. – 2008. – Вип. 95. – С. 142–146.
7. Лозо О.В. Правове регулювання охорони ландшафтів в Україні та Європейському Союзі : порівняльний аналіз : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / О.В. Лозо. – Х. : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2015. – 233 с.
8. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу : моногр. / В.В. Носік. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
9. Ржепка Э. Естественное разнообразие территории – важнейшая составная ее агроэкологического потенциала / Э. Ржепка, Ф. Мильков, В. Николаев // География и природные ресурсы. – 1995. – № 1. – С. 141–147.
10. Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях : моногр. / М.В. Шульга. – Х. : Фирма «Консум», 1998. – 224 с.

В статье раскрыта правовая природа агроландшафта, исследованы научные подходы к определению агроландшафта объектом правового регулирования, проанализировано содержание нормативно-правовых актов отечественного и международного законодательства, раскрывающих правовой режим агроландшафта.

Ландшафт, агроландшафт, объект правового регулирования.

The article reveals the legal nature of agricultural landscapes, studies scientific approaches to the definition of agricultural landscapes subject to legal regulation, analyzes the content of legal acts of domestic and international law, revealing the legal regime of agricultural landscapes.

Landscape, agrolandscape, object of legal regulation.